

Zpráva o stavu sociálních práv

LEDEN — PROSINEC 2023

Ve zkratce

V roce 2023 došlo v oblasti sociálních práv k řadě legislativních změn a přípravě důležitých změn, které zatím nevstoupily v platnost. Významným krokem byl posun v zákoně o podpoře v bydlení, který se zaměřuje na řešení bytové nouze ohrožených domácností i její prevenci. Návrh byl tvořen ve spolupráci s obcemi, poskytovateli sociálních služeb a experty a opírá se o kvalitní analýzu dopadů. Mezi další významné novely patřila například novelizace zákona o sociálních službách či zákona o pobytu cizinců. Stát však při přípravě legislativních změn stále nedostatečně komunikuje s experty a aktéry z terénu, což ohrožuje kvalitu výsledných právních předpisů. Ve školství se chybějící dialog mezi vedením rezortu školství a školskými asociacemi na-

plno projevil například na podzimní stávce škol. Problémy také přetrvávají v integraci ukrajinských uprchlíků do vzdělávacího systému i na trh práce; části z nich chybí přístup ke zdravotní péči a dalším sociálním službám. Prohloubením sociálních problémů hrozí navrhované změny u exekucí a insolvenčí, ale také dostupnost bydlení v důsledku situace na trhu s bydlením. Náklady na bydlení výrazně zatěžují čtvrtinu všech domácností.

experti a expertky: **Simona Bagarová, DiS.**; **Mgr. Bc. Šárka Dušková**; **Magda Faltová**; **Mgr. Lenka Gulová, Ph.D.**; **Mgr. Jana Smiggels Kavková**; **Mgr. Silvie Pýchová, Ph.D.**, **Mgr. Jan Snopek**, **Mgr. Markéta Švarcová**; **Lucie Trlifajová, Ph.D. (konzultace)**
koordinátorka pracovní skupiny: **Mgr. Vendula Menšíková**

Hlavní zjištění

Česká společnost má naději na přijetí zákona, který pomůže s bytovou nouzí

K nejnadějnějším legislativním počínům toho roku patří příprava zákona o podpoře v bydlení, který se má zaměřit na domácnosti nejvíce ohrožené bytovou nouzí nebo se v nouzi již nacházející. Jedná se o návrh systémového řešení transformativního charakteru, který je příkladem dobré praxe v přípravě legislativy. Zabývá se nejen efektivním řešením bytové nouze, ale i její prevencí. Jasně stanovuje systém a pravidla financování. Opírá se o data (kvalitní hodnocení dopadů regulace a důvodová zpráva) a na jeho přípravě aktivně spolupracovali představitelé různých sektorů – obce zasažené bytovou nouzí (Most, Liberec, Ostrava aj.), neziskové organizace, poskytovatelé sociálních služeb i akademici s dlouhodobým zaměřením na řešení bytové nouze a se zkušenostmi z terénu. Návrh zákona inovativně přistupuje k zajištění podpory v bydlení pomocí „chytrého mixu“ ověřených

nástrojů. Zahrnuje vytvoření široce dostupné sítě nízkoprahových kontaktních míst pro bydlení, poskytujících poradenství s cílem prevence ztráty bydlení. Dalším klíčovým prvkem je asistence v bydlení, která se zaměřuje i na řešení dalších problémů domácností v bytové nouzi. Systém garancí pro soukromé majitele bytů a kompenzací pro obce pronajímající byty v rámci obecního podporovaného bydlení pak zajišťuje aktivní podporu zabydlování ohrožených domácností. Jedním z cílů zákona je do deseti let snížit počet lidí, kteří se nyní v bytové nouzi nacházejí (z dnešních 154 000 nejméně o 30 %). Návrh zákona prošel meziresortním připomínkovým řízením, ale čeká na projednání komisi Legislativní rady vlády a vládou.

Stávka škol ukázala na chybějící dialog mezi vedením rezortu školství a školskými asociacemi

Aby nedocházelo k ještě většímu oslabování důvěry ve školství (kterou potvrzuje i Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030+), je potřeba, aby aktéři, kterých se změny s dopadem na školy a kvalitu vzdělávání dotýkají, byli ze strany MŠMT systematicky a včas zapojeni do komunikace a vyjednávání. Vysoká míra decentralizovanosti českého vzdělávacího systému klade velké nároky na dialog s dotčenými stakeholdery, zejména nezávislémi aktéry zastupujícími různé skupiny v regionálním školství. Právě schopnost například školských asociací připravované změny dobře odkomunikovat školám je pro jejich přijetí klíčová (MŠMT totiž nemá kromě legislativních norem k dispozici jiné nástroje přímého řízení vzdělávacího systému). Tento deficit se naplno vyjevil i v souvislosti s listopadovou stávkou ve školství, největší za posledních 30 let (zapojily se do ní tři čtvrtiny regionálních škol, celkově přes 7 tisíc škol). Ve výsledku se ukázalo, že mnohá témata, která byla předmětem stávky (např. výše PHmax, tedy maximálního počtu hodin výuky financovaných státem), byla spíše výsledkem vzájemného nedostatečného vyjasnění mezi MŠMT a školskými asociacemi. Vesměs šlo o ryze odborná témata, která jsou pro rodiče i laickou veřejnost nesrozumitelná. Jejich komunikace prostřednictvím médií však nepřispívá k vyřešení a nebezpečně narušuje důvěru společnosti ve školství.

Navrhované změny u exekucí a insolvenčí hrozí prohloubením sociálních problémů

HROZBA!

Výrazné zvýšení životních nákladů vedlo v roce 2023 k navýšení nezabavitelné části mzdy u lidí v exekucích a oddlužení a z toho plynoucím nižším srážkám v exekucích i v insolvenční. Přestože je zřejmé, že jde jen o dočasný pokles a nezabavitelná částka pro rok 2024 se opět snižuje, objevilo se několik nebezpečných návrhů, jak objem srážek v exekucích zvýšit bez ohledu na negativní sociální dopady. V exekučním prostředí se objevují návrhy na prolomení nezabavitelné částky, což především u nízkopříjmových dlužníků a zranitelných skupin hrozí propadem do chudoby a odlivem lidí z legální práce. Novela insolvenčního zákona, která měla být schválena již téměř před třemi lety, je znovu přehodnocována a kritizována jako příliš prodlužnická a benevolentní. A to i přesto, že její přijetí je součástí programového prohlášení vlády.

Pozitivní trendy

- V roce 2023 byl připraven návrh novely zákoníku práce, který například upravuje možnost určitých skupin zažádat si o práci na dálku nebo zavádí právo na dovolenou u lidí pracujících na dohody o provedení práce či pracovní činnosti.
- V roce 2023 Ministerstvo pro místní rozvoj ve spolupráci s Ministerstvem práce a sociálních věcí v souladu s Programovým prohlášením vlády vypracovalo návrh Zákona o podpoře v bydlení, který má reálný potenciál řešit bytovou nouzi.
- V roce 2022 byly schváleny dva finanční instrumenty, Národní plán obnovy a Operační program Zaměstnanost Plus, které v roce 2023 umožnily vypsání výzev na zřizování nových dětských skupin, usnadňujících sladování pracovního a rodinného života pro rodiče především dětí do dvou let věku.
- V rámci transpoziční novely zákoníku práce bylo prosazeno, že zaměstnavatel musí písemně prokázat, pokud nemůže snížit úvazek nebo umožnit práci z domova pro pečující osoby.
- V roce 2023 byla schválena novela zákona o pobytu cizinců, která umožňuje od ledna 2024 dětem cizinců s dlouhodobým pobytem vstup do veřejného zdravotního pojištění.
- Vláda schválila návrh na revizi trestního zákoníku a přidružených právních předpisů, které redefinují trestný čin znásilnění. Nová definice opouští koncept znásilnění pouze jako aktu násilí při pohlavním styku a je založena na absenci souhlasu.
- Došlo ke zjednodušení žádosti o příspěvek na bydlení, o který je nově možné žádat i prostřednictvím datové schránky.
- Do legislativního procesu vstoupil návrh penzijní reformy z pera MPSV.

Návrhy úprav zvyšují práh vstupu do oddlužení, znesnadňují jeho průběh a ve spojení s výrazným zvýšením odměny pro insolvenční správce vytvářejí situaci, kdy by výsledkem tříletého procesu oddlužení byl další dluh na odměně insolvenčního správce a osvobození od zbytku dluhů by téměř polovině dlužníků zřejmě nebylo přiznáno. V případě, že by se těmto úpravám nepodařilo zabránit, by došlo ke ztrátě funkčnosti institutu oddlužení i důvěry v něj.

Doporučení expertů pro další období

1. Legislativně zakotvit příspěvek na krátkodobé ošetřovné pro podnikající osoby, které jsou dobrovolně účastny nemocenského připojištění.
2. Prosadit nárokovost práce z domova v rámci novely zákoníku práce.
3. Systémově upravit přístup držitelů dočasné ochrany do systému státní sociální podpory, připravit a komunikovat následný stabilní pobytový status, který bude dostatečně přístupný i pro zranitelné skupiny držitelů dočasné ochrany.
4. Podpořit přijetí zákona o podpoře v bydlení, který sice prošel meziresortním připomínkovým řízením a v současnosti je projednáván v Legislativní radě vlády, ale stále ho čeká schvalování vládou a následně projednávání v Parlamentu – jeho přijetí do konce volebního období se stále může zkomplikovat.
5. Urychlit proces nostrifikace vzdělání lidí z Ukrajiny tak, aby lidé s příslušným vzděláním mohli zastávat adekvátní pozice v sociálních službách, ve školství apod.

Negativní trendy

- I když se v roce 2023 podíl domácností vysoce zatížených náklady na bydlení stabilizoval, čtvrtina všech domácností za tuto položku nadále dává přes 40 % svých příjmů (v listopadu 2021 tento problém podle dat z projektu **Česko 2022: Život k nezaplacení** postihoval pouze 10 % domácností).
- Téměř polovina nájemců má podle **analýzy MMR** kratší než dvouletou nájemní smlouvu. Každý pátý nájemce pak má smlouvu na jeden rok nebo kratší. Podle **další analýzy** využívá krátkodobé nájemní smlouvy také 60 % obcí.
- Stoupá procento uprchlíků žijících pod hranicí chudoby a sociální legislativa související s integrací ukrajinských uprchlíků je v mnohém problematická. Podpora uprchlíků v souvislosti s přijetím LEX Ukrajina V je zcela nedostatečná (především u některých zranitelných skupin). Dopady legislativy nebyly dostatečně zhodnoceny a její obsah nebyl dostatečně komunikován. V terénu je často aplikována protichůdně a pokusy o nápravu jsou nesystémové.
- Nadále není jasné, jakým způsobem bude řešen pobyt uprchlíků z Ukrajiny po skončení dočasné ochrany po březnu 2025; veřejná odborná debata se o tom nevede.
- Fakt, že stát některým skupinám nepřiznává sociální práva má negativní sociální i ekonomické důsledky pro celou společnost.
- V rámci schválení konsolidačního balíčku došlo ke snížení rozpočtu pro ČSÚ, který se v důsledku toho rozhodl dále nepublikovat ročenku Zaostřeno na ženy a muže, která představuje zásadní a jediný zdroj agregovaných dat s členěním dle pohlaví. To má dopad do mnoha sektorů (data-based veřejné politiky, vzdělávání, věda).

„Česká republika má nejvíce decentralizovaný vzdělávací systém ze všech zemí OECD. Při takové autonomii jednotlivých hráčů je nutné je účinně zapojovat do dialogu o připravovaných opatřeních a vyjednávat s nimi. Jinak jsme svědky toho, že buď dané změny zůstanou jen na papíře nebo je aktéři přímo odmítnou, například formou stávků.“

— Silvie Pýchová

„Nejasné a složité podmínky v exekucích a v oddlužení ženou mnoho zadlužených lidí do nelegální práce, ničí jejich důvěru v demokratické instituce a neprospívají nikomu. Netrestejme chudé ještě větší chudobou, a raději vytvořme jednoduchý a přehledný systém, který jim pomůže a podpoří je.“

— Jana Smiggels Kavková

„V bytové nouzi žije dnes v České republice 154 000 lidí včetně 61 000 dětí. Více než milion a půl lidí má problémy s bydlením. Tato alarmující čísla jsou důsledkem dlouhodobého neřešení problematiky bydlení ze strany naší politické reprezentace. Aby lidé mohli důstojně žít a pracovat, potřebují mít domov. V tuto chvíli je zcela zásadní, aby byl schválen zákon o podpoře v bydlení, který pomůže lidem dostat se z bytové nouze.“

— Jan Snopek

- Nezabavitelná částka v roce 2023 nerostla poměrně k růstu normativních nákladů na bydlení. Politickým rozhodnutím byl mimořádný nárůst částky pro exekuce a insolvence snížen o 50 %.
- Část soudních exekutorů je nečinných v zastavování marných exekucí, naopak se zvýšila jejich aktivita v mobiliárních exekucích i u naprosto nemajetných dlužníků.
- Nedošlo ke zjednodušení a snížení administrativy zaměstnavatelů provádějících srážky z příjmů lidem v exekuci.
- Chybí zaměstnanci v sociálních službách. Do budoucna to s nárůstem seniorské populace a nemocí ve stáří bude ještě významnější problém; nahrazení zaměstnanců novými technologiemi nebude v tomto sektoru do značné míry možné.
- Národní monitoring duševního zdraví **ukázal**, že 40 % dětí vykazuje známky střední až těžké deprese a 30 % úzkosti. Ve všech oblastech duševního zdraví jsou více zasaženy dívky.